

Гаврилiшин А.П.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри
господарського права і процесу,
Університет ДФС України

Бiлько О.П.,
старший викладач кафедри
господарського права і процесу,
Університет ДФС України

ГЕНЕЗА КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглядаються основні історичні етапи розвитку кредиту та кредитних відносин суб'єктів господарювання в Україні

Ключові слова: кредит, кредитні відносини, кредитування, етапи кредитування.

В статье рассматриваются основные исторические этапы развития кредита и кредитных отношений субъектов ведения хозяйства в Украине

Ключевые слова: кредит, кредитные отношения, кредитования, этапы кредитования.

In the article the basic historical stages of development of credit and credit relations of subjects of menage are examined in Ukraine.

Key words: credit, credit relations, crediting, stages of crediting.

Постановка проблеми.

Кредити у даний час набули важливого значення для суб'єктів господарювання, так як більшість з них потребують кредитів, щоб компенсувати тимчасовий розрив між виробничим циклом і періодом реалізації продукції, тобто між оплатою поточних витрат і надходженням виторгу.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Правове регулювання кредитних операцій було і є предметом наукових досліджень вчених, представників науки банківського, цивільного, та господарського права. Дану

проблему кредитування суб'єктів господарювання досліджували такі науковці, як Г. І. Андрущенко, В. М. Алексійчук, О. Д. Василик, П. І. Гайдуцький, І. С. Гуцал, О. В. Дзюблюк, Б. С. Івасів, Л. Г. Рябко, В. Д. Лагутін, А. А. Кириченко, М. М. Коваль, А. М. Мороз, Ю. А. Потійко, В. Т. Савлук, та інші.

Метою дослідження є аналіз та характеристика історично-правового регулювання надання кредитів суб'єктам господарювання.

Виклад основного матеріалу. Під кредитом розуміють відносини з приводу передачі грошових коштів у

тимчасове користування за плату і на основі повернення. Кредит виник на певному етапі розвитку людського суспільства. Поряд із появою грошей його винайдення вважають одним із найгеніальніших відкриттів людства. Такий інтерес до кредиту і кредитних відносин продиктований унікальною роллю, яку відіграє це економічне явище не тільки в господарському обороті, національній та міжнародній економіці, але і в житті людського суспільства в цілому.

Історична наука стверджує, що кредит був відомий не менш ніж 3000 років тому в Ассирії, Вавилоні, Єгипті. Починаючи з XII століття, діяла комплексна система торгового кредиту в Європі. З одного боку, купці продавали свої товари в кредит, а з іншого – надавали аванси товаровиробникам під майбутню поставку товарів. Активне застосування кредиту було властиве і середньовічній торгівлі на території сучасної України [1, с. 123].

Записи у Львівській міській книзі за 1382-1389 роки свідчать, що у Львові (можливо, й в інших руських містах) були досить розвинуті кредитні відносини. Гроші позичались під заставу зі сплатою процентів. Окрім цього, надання кредиту було пов'язане з торгівлею, зокрема, з так званим складським правом, коли непроданий протягом відведеного купцеві часу товар залишався в кредит (при абсолютному складському праві купець не мав права їхати зі своїм товаром далі) [2, с. 13-14].

У XIV столітті також був удосконалений переказний вексель і розширилось надання комерційного кредиту. Кредит мав бути забезпечений капіталом, про що вказувалось у векселі. Оплачуватись вексель мав золотими або срібними монетами. Хоч карбування монет на території сучасної України почалося ще в X столітті, через відсутність власного золота і срібла обсяги карбування своїх монет (монетні двори розташовувались у Києві та Львові) були незначні, тому доводилось користуватись чеськими і татарськими монетами [3, с. 90].

У той час, коли товарно-грошові відносини були більш-менш регулярними, взаємовідносини між товаровиробниками іноді набували особливого характеру: продавцеві потрібно було продати товар, а в покупця не було грошей, щоб його купити з тих чи інших причин (він ще не виготовив свій товар або виготовив, але не продав його). За таких умов акт купівлі-продажу товару не міг відбутись. І лише за наявності довіри продавця до покупця товар міг бути проданий із відстрочкою платежу.

Звідси і з'явилась назва «кредит», що перекладається з латинської «credo», «creditum» як «вірю», «довіряю» або як «борг» чи «позика». А тому категорія кредиту розглядається наукою переважно як довіра однієї особи до іншої, на підставі чого у позику надається певна вартість у грошовій або товарній формі для тимчасового користування. Довіра – фундамент кредитних відносин, одна з

найважливіших передумов їх виникнення [4, с. 273].

Кредитні відносини стали виникати на етапі переходу від натурального до товарного господарства. У цей період з'явився особливий різночасовий обмін продуктами, який поступово поступився своїм місцем своєму товарному аналогу – різнотривалому товарообміну. З появою грошей виникають більш складні кредитні відносини – продаж товарів з відстрочкою платежу.

Розбіжність періодів виробництва і обігу різноманітних товарів, сезонні умови їх виробництва і реалізації приводили до того, що одним виробникам доводилося купувати товари в інших ще до продажу власних товарів. Тому покупець ставав позичальником, а продавець – кредитором. Значно рідше зустрічалося авансування товаровиробників. Так з'явилися найпростіші форми комерційного кредитування [3, с. 150].

Значну роль у зародженні та становленні кредитних відносин і кредиту зіграло лихварство. Розвиток суспільного поділу праці і поява приватної власності в період розкладання натурального господарства послужили поштовхом до значної майнової диференціації, яка призвела до появи такого своєрідного економічного феномена, як лихварство [5, с. 119].

Поява грошей і подальший за цим розвиток грошового обміну явилися важливим чинником посилення диференціації і стали

основою переходу до грошової форми лихварства.

Лихварський кредит в античному світі виступав у трьох основних формах: у формі надання грошових кредитів рабовласницької знаті, переважно земельним власникам, для придбання предметів розкоші; у формі надання кредитів дрібним, що володіє умовами своєї праці виробникам, до числа яких належали селяни і ремісники; у формі кредитування античних міст і держав [4, с. 289].

Характерною особливістю лихварського кредиту був надзвичайно високий рівень відсотка. Лихварський кредит чинив значний вплив на всю економіку і соціальне життя античного суспільства. Він мав наступні основні особливості: надзвичайно високий рівень відсотка; можливість звернення в рабство за борги; в переважно грошову форму, що сприяло переходу до товарного господарства; надання кредиту з власних коштів.

Широке поширення кредитних відносин привело до зародження банкірського промислу. Спочатку він виник як додаткове заняття міняв, які обмінювали монети різних міст і держав. Поряд з торгівлею грошима міняйла поступово перейшли до прийому на зберігання грошей, їх переведення за дорученням клієнтів, стали займатися кредитуванням під заставу будинків і земель [6, с. 201-202].

Слід зазначити, що в стародавніх і античних суспільствах

відбулося зародження кредитних відносин, і з'явилися різні форми кредиту. Проте в цілому у державі існувало натуральне господарство, кредитні операції розвивалися на базі лихварського кредиту, який став стримуючим фактором економічного розвитку, не сприяв прогресу виробництва [7, с. 306].

У середні віки комерційний кредит широко практикувався по всій Європі. Важливим моментом розвитку комерційного кредитування стала поява векселів і перекладних. Поступово векселя перетворились на інструменти комерційного кредиту [8, с. 67].

На даному етапі також виникла більш складна форма кредитних відносин – кредитні відносини з участю посередника, відродився і став набирати силу банківський промисел. Поява кредитного посередництва стала результатом розв'язання протиріч в розвитку самих кредитних відносин. Ці протиріччя визначалися об'єктивною розбіжністю в розмірах вивільняючихся коштів у кредиторів і виникає потреба позичальників в додаткових коштах, а також відмінностями між тривалістю вивільнення цих коштів і тривалістю існування потреби в них [9, с. 178].

У більшості європейських держав в період з кінця XVII століття з'явилися акціонерні та великі емісійні банки, що означало ліквідацію монопольного положення лихварства та створення національних кредитних систем, що відповідають інтересам розвитку промисловості і торгівлі. Поява

банків не знижує значення комерційного кредиту як основи кредитної системи. Він зберігає здатність безпосередньо обслуговувати кругообіг капіталу, служити важливим інструментом його прискорення. Банківський кредит отримав розвиток на його основі і вдало його доповнює [10, с. 315-316].

Наступний етап історичного розвитку кредиту – перехід до регульованих кредитних відносин. Його основна ознака – всеохоплюючий, тотальний характер кредитних відносин, що знаходить своє вираження в наступному:

- кредитні відносини опосередковують всі економічні процеси, глибоко проникають в грошовий обіг, сферу обміну, виробництва і споживання, міжнародні відносини;

- всі господарюючі суб'єкти, держава, стають одночасно позичальниками і кредиторами; посилюється зв'язок грошової емісії з кредитними операціями банків;

- міжнародна торгівля практично повністю опосередкована кредитними угодами;

- з появою кредитних карт повсякденна купівля-продаж товарів набуває кредитного характеру;

- отримують розвиток різні спеціалізовані кредитно-фінансові інститути: ощадні банки, позичково-ощадні асоціації, кредитні спілки [4, с. 301-303].

Важливою характеристикою сучасного етапу розвитку кредитних відносин є їх правове регулювання державою і центральним банком.

Центральні банки активно використовують інструменти облікової та дисконтної політики для регулювання економіки. Вони регулюють грошовий обіг, здійснюють заходи з розвитку кредитно-банківської сфери.

У ринкових відносинах кредитні відносини набули виключного значення для розвитку економіки і суспільства в цілому. Тотальний характер цих відносин дозволив провідним спеціалістам зробити важливий висновок про те, що сучасне господарство стає кредитним за характером домінуючих в економіці процесів.

Необхідність кредиту пов'язана з особливостями кругообігу індивідуальних капіталів. Відомо, що для нормального функціонування виробничого процесу суб'єкт господарювання повинен мати необхідні запаси, що створюються його власним коштом. Однак через різні обставини, специфічні для кожного суб'єкта господарювання (сезонність та характер виробництва, умови постачання матеріалів і сировини, тривалість робочого періоду тощо), потреба в обігових коштах може раптово зростати, що й зумовлює необхідність одержання кредиту. За рахунок кредиту, зазвичай, покривається лише різниця між загальною потребою в обігових коштах і наявних у розпорядженні суб'єкта господарювання власних коштах. Отже, кредит виступає як балансує джерело формування обігових фондів і забезпечує

нормальні умови господарської діяльності [11, с. 45-47].

Розвиток кредитування в незалежній Україні носить невеликий проміжок часу.

Перші ринкові зміни в кредитних відносинах відбулися в кінці 80-х років у процесі корінної перебудови управління економікою. У 1989 році в Україні почали формуватись комерційні та кооперативні банки. Створювались вони на акціонерних або пайових засадах в основному підприємствами та організаціями певної галузі економіки для вирішення своїх нагальних проблем. Саме з виникненням цих банків почали відбуватися серйозні зміни у кредитних відносинах [12, с. 45].

Передусім змінювався склад як кредиторів, так і позичальників. Основними кредиторами ставали комерційні банки, у тому числі й колишні державні, які з часом акціонувались. А позичальниками все частіше ставали колективні і приватні суб'єкти господарювання та окремі громадяни. Позичальниками були й суб'єкти господарювання державної форми власності. До цих двох учасників кредитної угоди нерідко долучався третій – страховик, гарант, поручитель. Значні зміни відбувались у формах і видах кредитів, й особливо у методах кредитування [13, с. 259].

Замість досить складного порядку кредитування, який передбачав значні особливості для суб'єктів господарювання окремих галузей чи підгалузей економіки,

кредити почали надаватись здебільшого на покриття дефіциту оборотного капіталу суб'єктів господарювання. Їх відносини з банками із постійних стали епізодичними [14, с. 181].

Однією з найсерйозніших проблем діяльності комерційних і кооперативних банків, які переважно кредитували малі суб'єкти господарювання, був дефіцит кредитних ресурсів у їх розпорядженні. Тому для розвитку своїх кредитних операцій вони почали позичати ці ресурси у центральному і спеціалізованих банках та їхніх клієнтів за досить високу плату. Це сприяло розвитку грошового ринку, зміцнювало засади комерційного розрахунку, на яких ґрунтується ринкова економіка.

Через високий рівень мита за реєстрацію застави у нотаріальному порядку (а без такої реєстрації договір застави не міг набувати чинності) вона як вид забезпечення тривалий час майже не застосовувалась. Основним видом забезпечення було страхування кредитів від повернення, що й сприяло швидкому розвитку страхового бізнесу.

Жорстка монетарна політика, зокрема постійне підняття Національним банком України в умовах гіперінфляції мінімального розміру статутних фондів банків, норм обов'язкового резервування, глибока платіжна криза призвели до монополізації з 1994 року кредиту, зосередження його в руках великих (за українськими масштабами) банків. А оскільки комерційні банки,

засновані суб'єктами господарювання певних галузей економіки, внаслідок зазначених причин та заборони державним суб'єктам господарювання бути акціонерами комерційних банків і страхових компаній у переважній більшості змінили своїх власників і потрапили до різних кланових угруповань, то вони стали служити цим угрупованням. Це обмежило доступ до банківського кредиту малого та середнього бізнесу, державних суб'єктів господарювання, які тільки починали приватизуватись. Дефіцит кредитних ресурсів та значний рівень інфляції призвели до того, що кредити, як правило, надавались на короткі строки й здебільшого у сферу обігу.

У 1995-1996 роках через відсутність надійних позичальників та у зв'язку з вигідними умовами внутрішніх державних позик (високий дохід на облігації, зарахування сум, інвестованих у ці облігації, у рахунок обов'язкових мінімальних резервів комерційних банків, звільнення доходу на облігації від податку на прибуток тощо) більшість банків свої кредитні ресурси спрямували на придбання облігацій цих позик. Банки майже відмовилися від кредитування реальної економіки, що вкрай негативно відбилось на її розвитку, спричинило поглиблення тривалої економічної кризи.

У цілому ж в Україні визріли умови для значного розвитку кредитних правовідносин банків з юридичними і фізичними особами й

до виходу національних банків на світовий ринок кредитів і капіталів.

Нажаль останні історичні події в розвитку України призвели до погіршення економічного розвитку, банкрутству багатьох комерційних банків і значного зменшення кредитування в усіх галузях народного господарства.

Висновки. На нашу думку, проаналізувавши історичні дані, слід стверджувати, що кредит і кредитні відносини в процесі свого історичного розвитку пройшли кілька послідовних етапів: зародження, становлення та розвитку регулювання кредитних відносин. хоча із деякими негативними детермінантами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / Г. Г. Демиденко. – Харків: Консум, 2008. – 432 с.
2. Величко О. Становлення грошово-кредитної системи України / О. Величко // Економіка України. – 2010. – №5. – С. 8-14.
3. Демиденко Г. Г. Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 240 с.
4. Савченко Р.В. Історія розвитку кредитних відносин / Р.В. Савченко/ – К.: Юрінком Інтер, – 2007. – 397 с.
5. Дзюблик О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблик. – К.: – Поліграф книга, 2008. – 512 с.
6. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. Посібник / А. І. Кормич. – К.: Правова єдність, 2009. – 312 с.
7. Версаль Н. І., Дорошенко Т. В. Теорія кредиту: навчальний посібник / Н. І. Версаль, Т. В. Дорошенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 483 с.
8. Ськоморовіч І. Г., Реверчук С. К., Малік Я. Й. Історія грошей і банківництва: Підручник / За заг. ред. І. Г. Ськоморовіч, С. К. Реверчука, Я. Й. Малік. – К.: Атака, 2007. – 340 с.
9. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник / Є. М. Орач. – К.: Атіка, 2009. – 560 с.
10. Щетинін А. І. Гроші та кредит: підручник / А. І. Щетинін. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 430 с.
11. Боринець С. Я. Розвиток сучасних грошово-валютних відносин (національний і міжнародний аспекти) / С. Я. Боринець. – К.: Педагогіка, 2009. – 160 с.
12. Гальчинський А. Теорія грошей / А. Гальчинський. – К. : Основи, 2008. – 198 с.
13. Безродний Є. Ф. Світова класична думка про державу і право. Навч. посібник / Є. Ф. Безродний, Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 400 с.
14. Лютий Т. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: Монографія / Т. Лютий. – К.: Атака, 2003. – 240 с.